EŐRY VILMA

A csehországi magyarok bilingvizmusa nyelvhasználati kérdőívek alapján*

The aspects of analysis were chosen according to the aims of the project from 334 minutes of audio data from 7 respondents belonging to the Hungarian minority in the Czech Republic for the elaboration of language usage questionnaires. The respondents represent families, several generations, and there are adults (middle-aged and elderly) and children among them. They come from pure Hungarian or mixed families, there are educated and uneducated ones among them, and even immigrants who moved spontaneously or forced. So these respondents represent the most important groups of the Hungarian minority.

The aspects of arranging the material are the following: 1. scenes of the usage of the Hungarian and the Czech language; 2. relation to the Hungarian and the Czech language; 3. estimating their own knowledge of Hungarian and Czech language.

The answers are grouped – chosen following the above list – according to the sociological groups, commented on, and conclusions are drawn.

1. A csehországi magyar kisebbségről

Sajátos helyet foglal el a csehországi magyar kisebbség a magyar kisebbségi csoportok között. Csehszlovákiai autochton kisebbség részének számított 1920. június 4-e óta óta, hiszen tagjai olyan állam polgárai voltak, amelyben a magyar jelentős létszámú autochton kisebbség volt, bár új lakóhelyükön, a csehországi részen már akkor is bevándorlóknak számítottak. Csehország és Szlovákia szétválása óta (1993. január 1.) azonban emigráns voltuk vált típusmeghatározó jellemzőjükké, bár jelenüket is természetesen befolyásolja múltjuk, hajdani autochton kisebbségi létük. További szociolingvisztikai jellemzőik a következőkben foglalhatók röviden össze (vö. Bartha 1999: 75–84): csak helyben kisebbségi helyzetben levő, a nyelvországgal érintkező, szétszórt kisebbség. A típusba soroláskor természetesen mutatkozó nem definitív sajátságokon kívül azonban ez a kisebbség további olyan jellemzőkkel rendelkezik, amelyek miatt a fenti tipológia csak korlátozottan érvényes rá. A csak helyben kisebbségi nyelveket

* Az adatgyűjtés és feldolgozás az RSS 216/1998 támogatásával készült.

nemcsak kisebbségi, hanem többségi helyzetben is beszélik. A csak helyben kisebbségi nyelv első látásra jól fedi a csehországi magyar nyelv helyzetét, hiszen Magyarországon többségi nyelvként beszélik, közben van azonban a szlovákiai magyar kisebbségi terület, amely a csehországi magyar nyelvi kisebbség nagy részének közvetlen „anyaországa". A magyar nyelv más államokban beszélt típusaival való kapcsolattartás szempontjából a csehországi magyar dominánsan érintkező nyelv, de az érintkezés is inkább az ugyancsak kisebbségben levő szlovákiai magyar nyelvvel áll fönn. Lényeges azonban az is, hogy a kisebbség egy meghatározó része már semmilyen kapcsolatot nem tart fönn se magyarországi, se szlovákiai magyarokkal. A nyelvnek terület szerinti koncentráltsága szerint a csehországi magyar nyelv szétszórt (nem kohézív), még akkor is annak számít, ha az ország egyes területein (Nyugat-, Észak-Csehországban, Észak-Morvaországban, illetve a Prágától nyugatra eső iparvidéken), illetve egyes városaiban nagyobb a koncentráltságuk, mint máshol. A kisebbségi helyzet létrejöttének módja és az érintkező csoportok egymáshoz való viszonya szerint, mint már említettük, a csehországi magyar mindenképpen bevándorlónak számít. Migrációjának az oka azonban a század 20-as éveitől kezdve különböző: volt köztük önkéntesen vagy kikényszerítve áttelepülő, sőt erőszakosan áttelepített, azután egyénileg, családostul, illetve kisebb csoportokban áttelepülő/áttelepített is, bár az egész korszakot, illetve a mai kisebbség Csehországba kerülését nézve az önkéntes és egyéni áttelepülés a domináns. Az őshonosság lehetősége a Csehországban élő magyarokkal kapcsolatban fel sem merülhet (létezésük az első áttelepüléseket számítva is maximum 70 évre tehető, nagyobb áttelepítés 1948-ban volt, egy jelentős önkéntes áttelepülési hullám pedig csak a 60-as és 70-es években). Hivatalosan azonban csak 1993. január elsejétől kezdve létezik csehországi magyar kisebbség, addig ők, bár ugyanúgy Csehország területén éltek, mint ma, Csehszlovákia legnagyobb autochton kisebbségének tagjai voltak, csak éppen az országon belül más területre költöztek. A többségi és az adott kisebbségi nyelv közötti hatalmi viszony szerint a csehországi magyar alárendelt emigráns kisebbség, de alárendelt volt autochton kisebbségi korában is. Nyelvi tudatát egyrészt tehát ez határozza meg, másrészt pedig az, hogy a mai kisebbség nagy része éppen ezen autochton kisebbségi létből emigrált számára jobbnak ígérkező körülmények közé, ahol a fölérendelt nyelv csak részben változott a korábbihoz képest, mivel Csehszlovákiában két hivatalos nyelv volt: a szlovák és a cseh. A szlovák helyébe a csehet kellett tehát elsajátítaniuk, de ez általában nem okozott nehézséget, egyrészt a két nyelv feltűnő hasonlósága miatt, másrészt érzelmi okokból: a Csehországba települők nagy része a cseh közösséghez pozitívabban viszonyult és viszonyul, mint a szlovákhoz.

A felvázolt alárendeltségi viszonyból és a kisebbség alacsony létszámából (összesen mintegy 20.000), valamint szétszórtságából következik, hogy nincs az anyanyelvű iskoláztatásra lehetőség. A családi és baráti helyzetektől eltekintve

általában semmilyen alkalom nincs a magyar nyelv használatára, kivéve egy kisebb, aktívabb csoportot, amely a magyar kulturális és társasági rendezvények résztvevőjeként többször, illetve szervezőjeként a munkahelyén is használja a magyart, legalábbis a csehvel párhuzamosan. Mindezen jellemzők alapján a csehországi magyar különösen veszélyeztetett nyelvnek tekinthető. A tapasztalatok szerint tagjainál két nemzedék alatt szinte teljesen végbemegy a nyelvveszés-nyelvcsere folyamata. Az általános gyorsaság ellenére azonban különböző tényezők befolyásolják a folyamat lezajlásának tempóját is, és módját is. A csehországi magyar személyekkel készített interjúk jelen részelemzése is éppen ebből a bonyolult, többtényezős folyamatból igyekszik néhány jellemzőt megragadni és bemutatni.

A csehországi magyar kisebbséggel, éppen új volta és talán kis létszáma miatt is, Magyarországon tudomásom szerint eddig nem foglalkoztak. Csehországban magát a kisebbséget egy szociológiai felmérés ismerteti (Sadílek – Csémy 1993), illetve nyelvét szociolingvisztikai munkában először Jiří Nekvapil említi meg a csehországi kisebbségi kontaktusnyelvek között (Nekvapil 1993: 10). Szociolingvisztikai szempontból eddig csak Lucie Hašová vizsgálta nyelvhasználatukat, egy Nejdekből (Karlovy Vary melletti településről) való adatközlő interjújának a nyelvváltásra koncentráló elemzésével (Hašová 1995: 51–63, Hašová 1996). A kisebbség újkeletű volta és csekély létszáma miatt tehát Csehországban is feltáratlan gyakorlatilag minden, a nyelvhasználatukra vonatkozó jellemző.

2. Kétnyelvűségük vizsgálata

Egy nagyobb felmérés készült 1998–99-ben a csehországi magyarok kétnyelvűségéről, illetve magyar nyelvük állapotáról. Az összegyűjtött 1500 percnyi anyag túlnyomórészt kérdőívek kérdéseire adott válaszokból, részben pedig narratív interjúkból áll, hangszalagra rögzítve. A kérdőíves interjúknak két részük van, ún. nyelvhasználati és nyelvi interjúk. A nyelvhasználati kérdőívek a magyar és a cseh nyelv használatának körülményeire, a nyelvi kérdőívek pedig a kisebbség által használt magyar nyelv jellemzőire vonatkozó kérdéseket tartalmaznak. Így a nyelvhasználati kérdőívek elemzése a csehországi magyar kisebbség általános szociolingvisztikai leírását teszi lehetővé, a nyelvi kérdőíveké pedig a nyelvhasználati jellemzők által a nyelvvesztés-nyelvcsere folyamatának fonetikai-fonológiai, morfológiai, szótani és mondattani jellemzését.

2.1. Célkitűzések és módszerek – az adatközlők és a korpusz

Az elemzés célja képet adni különböző korosztályokhoz tartozó egyének bilingvizmusának jellemzőiről, esetleges különbségéről, az ezt befolyásoló körülmények szerepéről (az iskola, a munkahely, a barátok, a családi kommunikáció nyelve, a nyelv használatának egyéb színterei), és mindezeknek összefüggéséről nyelvtudásukról adott önértékelésükkel (mindkét nyelvvel kapcsolatban), valamint a két nyelvhez való érzelmi viszonyulásukkal. A két nyelv közül az egyik mindig a magyar mint anyanyelv vagy mint származási nyelv, a másik a cseh mint második nyelv, egyben többségi, sőt hivatalos nyelv.

A kiválasztott korpusz nagysága 334 percnyi kérdőíves interjú, amely adatközlőnként egy nyelvhasználati és egy nyelvi interjút tartalmaz, de a mostani elemzés az interjúknak csak az első részét, a nyelvhasználati kérdőívek kérdéseire (,illetve azoknak egy részére) adott válaszokat vizsgálja. A vizsgált korpusz így a fenti időtartamnak csak mintegy 3/5-e, tehát kb. 200 perc, az elemzésre kiválasztott kérdések, illetve a rájuk adott válaszok pedig mindössze kb. 30 percet tesznek ki. A nyelvhasználati interjúk lejegyzése nem követi szigorúan a fonetikusan is pontos lejegyzés szabályait, alapjában köznyelvi helyesírással készült, csak a tőle feltűnően eltérő sajátságokat jelöli (vö. Kontra 1992).

A kiválasztott hét adatközlő különféle korosztályokat képvisel, és egyben a magyar kisebbség különböző típusait is. Van köztük gyerek, fiatal, középkorú és idős, és hárman egy család tagjai. Van köztük tiszta magyar családból és vegyes családból származó, iskolázott és iskolázatlan, sőt még betelepített és önkéntesen betelepülő is. Az adatközlők képviselik tehát a csehországi magyar kisebbség tagjainak legfontosabb csoportjait. Még mindannyian Csehszlovákiában, illetve a felnőttek annak szlovákiai részén születtek (még a 18 éves fiatalember is), a gyerekek azonban már a csehországi részen. Mostani lakóhelyük csehországi nagyváros, de egy adatközlő közülük falun él. További adataikat a táblázat tartalmazza:

Az adatközlő:

kódja	neme	kora	lakóhelye	születési helye	migrációjának éve	migrációjának oka
B	nő	73	Velké Svatoňovice	Magyarország Felsősegesd	1946	kitelepítés
E	férfi	62	Brünn	Csehszlovákia Komárom	1956	munkavállalás, házasság
Gy/1	nő	13	Brünn	Csehszlovákia Brünn	–	–
L	férfi	18	Hradec Králové	Csehszlovákia Kassa	1985	szülei munkavállalása

kódja	neme	kora	lakóhelye	születési helye	migrációjának éve	oka
M	nő	42	Hradec Králové	Csehszlovákia Kassa	1985	munkavállalás
Gy/3	nő	10	Hradec Králové	Csehszlovákia Hradec Králové	–	–
O	nő	46	Prága	Csehszlovákia Udvardi	1972	házasság

A kérdések. A nyelvhasználati kérdőívben szereplő és az adatközlőknek feltett kérdések közül az alábbiakra adott válaszokat elemzem:

a) Hol, kivel van alkalma magyarul beszélni?

b) Szokott olvasni és írni magyarul/csehül?

c) Milyen nyelven szokott

imádkozni
számolni
káromkodni?

d) Ha meg kellene határoznia, hogy mennyire tud magyarul/csehül, mit mondana?

Tökéletesen, ugyanúgy, mint bárki Magyarországon/Csehországban.

Nagyon jól, de nem tökéletesen.

Elég jól.

Nem nagyon jól.

Alig.

e) Igaznak vagy hamisnak találja a következő állításokat?

A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek.

A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték.

A válaszokat a következő szempontok, majd korosztályok szerint csoportosítottam, azután kommentáltam, s végül összefoglaltam az elemzés eredményeit:

a magyar és a cseh nyelv használatának színterei (a/, b/, c/)

saját magyar- és csehnyelv-tudásuk értékelése (d/)

a magyar, illetve a cseh nyelvhez való (érzelmi)viszonyulás (e/).

(A kérdőív összeállításához vö. Kontra 1992.)

Az interjúrészletek közlésének technikájáról megjegyzendő, hogy kerek zárójelben a kérdező szavai szolgálnak segítségül a válaszok értelmezéséhez. A három pont a szövegkihagyást jelöli, a (.) a rövid, a (..) a hosszabb szünetet az adatközlő beszédében. Kód nélküli csúcsos zárójelben egyes lexikai egységek magyarázata szerepel, ha a csúcsos zárójel nyitó eleme után K áll, a zárójel cseh kölcsönszót, ha D, (jelentésbeli vagy valódi) tájszót, ha T, csehből való tükörfordítást tartalmaz.

2.2. A kérdőívek elemzése

2.2.1. A magyar és a cseh nyelv használatának színterei

Kérdés: *Hol, kivel van alkalma magyarul beszélni?*

Az első négy adatközlő (**B, E, M, O**) első generációs kisebbséginek számít. Közülük az idősebbek nemzedékéhez tartozik **B** és **E.**

B: *Nincsen (alkalmam), ... Itthon magyarul beszélünk (..) gyerekekkel, férjemmel ... (a gyerekeim) Értenek magyarul. Mind (..) Beszélnek is magyarul. De furcsán, furcsán beszélnek, akkor mindig megszóllittom* <rászólok>*, hogy te ezt nem igy kell ám mondani. (az egyik lányom) Belekeverte a cseh szavakat. ... (az unokáim nem is beszélnek, nem is értenek magyarul) Nem, nem, egyik se.*

Kommentár: **B** adatközlő a családján kívül senkivel sem tud anyanyelvén beszélni. Otthon általában magyarul beszélnek, de inkább csak maga **B,** illetve az egyik fia, esetleg szlovák anyanyelvű férje. A többiek is értik a magyar beszédet, de már alacsony a magyar kommunikációs kompetenciájuk, bár gyerekkorukban beszéltek magyarul, és anyjuk ma is inkább magyarul szól hozzájuk. Az unokák már nem tanulták meg a nyelvet. A család tehát, az anya (nagyanya) érzelmileg indokolható véleménye ellenére, hogy otthon mindig magyarul beszélnek, kétnyelvű, még a szűk családot (férj, feleség, két felnőtt fiú) tekintve is, a tágabbat (lányok, vők, unokák) véve pedig mindenképpen. A magyar nyelv a család legtöbb tagja számára (az anya és a kisebbik fiú kivételével, aki tudatosan fejleszti magyar nyelvi kompetenciáját) passzív kommunikációs eszköz (a vők és az unokák számára még az sem).

E: *(olyan barátom, ismerősöm, akivel magyarul tudok beszélni Csehországban) Nincs, nem is volt, nem is tudtam hogy (..) csak hallottam, hogy vannak itten magyarok (..) nem messze az iskolától lakok, hallottam mer igy a Dél-Szlovákiából sok magyar tanul itt (..) hallottam mikor beszéltek, de én nem beszéltem velük és barátom nem volt. (most a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének a klubjába) Sokan nem járunk (..) akik eljárunk ide (..) két-három órára (..), majdnem minden szerdán vagyunk hatan-heten ... Beszélünk, de itt az a hejzet, hogy van aki sokkal rosszabbul beszél, mint én (.) tehát ugy is beszélünk, hogy beszél magyarul, aztán közben meg megint csehül. (..) Magyarul beszélnek, de hát sok szót már nem tudnak kifejezni* <kimondani, ill. sok gondolatot már nem tudnak magyarul kifejezni>*, (..) meg-meg akad, nem tudja, akkor megmondja csehül, és fojtassa magyarul tovább. (..) Ha gyereknap vagy ijesmi, akkor többen vannak, harminc-negyvenen is eljönnek. ... Körülbelül öt-hat (nagyobb rendezvény van évente), (..) A hatvanas évek elején akkor volt a munkahejen egy fiu, (..) hátővele magyarul beszéltem, de az talán csak egy évet*

volt. (..) Azóta csak csehül beszéltem, mindenkivel, mindig, otthon is, mer ugye megnősültem, feleségem brünni volt.

Kommentár: Az **E** jelű adatközlő a Csehország területén eltöltött 42 év alatt tulajdonképpen nem kommunikált magyarul, hiszen felesége cseh volt, gyereke nem volt, így a család cseh egynyelvű lett, és magyar barátai vagy ismerősei nem voltak. Kivételt jelentett az az egy év, amikor egy magyar nyelvű kollégájával volt alkalma a munkahelyén magyarul beszélni. Az utóbbi években, amióta a városban magyar klub alakult, ill. ő tudomást szerzett róla, heti rendszerességgel jár oda két-három órára, illetve évente még öt-hat nagyobb rendezvényre. Magyar nyelvű kommunikációs lehetőségei az első negyven évhez képest gyarapodtak tehát, illetve a magyar nyelvű kommunikáció hiányát fölváltotta egy rendszeres magyar nyelvű kommunikálási lehetőség, bár ez sokszor a két nyelv közti kódváltással folyik.

A középkorúakat képviselő **M** és **O** adatközlő, mindketten nők, a fenti kérdésre a következő választ adták:

M: *Hát itt tizenöt év alatt csak a családba, szál* <szóval> *nagyon ritkán találkozunk ugye ismerősökkel, mind a doktor Popéjjal. És több nem is (.) nagyon kevés van itt (.) úgyhogy (.) csak a családba. (a prágai magyar klubba megyünk) Egypárszor, na de úgy vallom meg az igazat, hogy nem itt van, nem mindig könnyü oda eljutni (..) de nagyon szeretnék és minden alkalmat próbálom kihasználni, hogy elmehessünk (..) (a férjemmel) Hááát többet magyarul (beszélünk), beszélünk csehül is, az biztos (..) többet magyarul (..) haa munkaköri vagy ijen szakdolgokba, akkor biztos többet, talán gyakrabban Ö csehül. (..) De viszont ha szeméjes családi dolgokról beszélünk, akkor magyarul beszélünk. (a gyerekekkel) Fele-fele, mer (..) szerettem volna nekik segitteni a cseh nyelvbe, hogy ne legyen problémájuk az iskolában, (.) Nehezitettük volna a dolgukat, ha ha itthon nem beszéltünk volna velük cseh,* <csehül> *... Utcán, nyilvános hejen is beszélünk magyarul, nem csinálunk belőle problémát.*

Kommentár: Az adatközlő családjában dominál a magyar nyelvhasználat, magyar anyanyelvű férjével és gyerekeivel inkább magyarul beszél. Kisebb arányban, de a cseh nyelv is kommunikációs eszköz a családban, annak ellenére, hogy mindkét szülő magyar anyanyelvű. A cseh nyelv használatának okai az adatközlő megfogalmazása szerint: a) a férjével sokszor közös szakmai témák, b) tudatos törekvés arra, hogy megkönnyítsék a gyerekek beilleszkedését a cseh környezetbe, ennek érdekében az iskolai dolgokat csehül beszélik meg. Az azonos anyanyelvű házaspár a környezet hatására, illetve az ahhoz való tudatos alkalmazkodás jegyében kétnyelvűvé vált, egyaránt használja anyanyelvét, illetve a többségi nyelvet.

O: *Ö lehetne (.) alkalmam, de az a baj, hogy nincsen időm, (..) (ha mégis van időm) Klubba járok, ... háromszor-négyszer, (évente) (..) bálba, (..) talán négyszer (voltam). ... (olyan barát, szomszéd, esetleg rokon, aki magyar*

származású, és Prágában él) Nem, nem, senkit se ismerek, ... (a férjemmel és a gyerekekkel) Csak csehül beszélünk, ... (a gyerekeket nem tanítottam meg a magyarra, mert) Mikor (a kislányom) kicsi volt, akkor a (.) nagyszülei nevelték föl <D *itet*> <őt> *és én munkába jártam, (..) akkor valahogyan az ember el is felejtette, hogy valahogyan úgy köll vele beszélni magyarul, ... én gyerekeimmel az az végett (nehogy ne tudjanak csehül, ha óvodába kerülnek) nem akartam (magyarul) beszélni. (..) Mikor hallottam ezeket a gyerekeket (a Mikulás-ünnepségen) hogy mijen jól beszélnek magyarul, hogy az én gyerekeim is tudtak volna magyarul. De most már késő...*

Kommentár: Az adatközlő házastársa cseh, sőt a gyerekek nevelésében a cseh nagyszülők segítettek, így a család nyelve a cseh lett. A gyerekek magyarra tanítására kísérletet sem tett, egyrészt eszébe se jutott, hogy tehetné, másrészt – talán csak utólag – azzal indokolja, hogy a másnyelvűség kellemetlen helyzetbe hozhatta volna a gyerekeket. Huszonöt év múltán azonban sajnálja, hogy nem beszélt velük magyarul. A szűkebb és tágabb környezet hatásainak megfelelően a család „kétnyelvűsítését" a magyar anyanyelvű anya nem próbálta meg (s bár a nagyobbik gyermek mint magyar szakos a Károly Egyetemen megtanult magyarul, anyjával egyáltalán nem kommunikál ezen a nyelven ma sem).

A fiatal korosztályt egy 18 éves fiatalember (**L**), valamint egy 13 (**Gy/1**) és egy 10 éves (**Gy/3**) kislány képviseli. Az eddigi adatközlőkkel szemben ők már a második generációhoz tartoznak, még a fiatalember is, aki 5 éves korában került magyar nyelvű szűkebb környezetből, Kassáról szüleivel együtt cseh nyelvterületre. **L** és **Gy/3** adatközlő testvérek, és édesanyjuk **M** adatközlő. Az ő válaszaik tehát ugyanazon család különböző generációinak nyelvi viselkedésére adnak példát. A fenti kérdésre a következő válaszokat adták:

L: *(akkor van alkalmam magyarul beszélni) Csak mikor elmegyünk a nagyszülőmhöz* <nagyszüleimhez>*, vagy (.) mikor eljön Ja- Lajcsi bácsi, máshogy nehezen valamikor* <máshol ritkán>*. Vagy itthon, itthon persze. (itt) Mindenkivel (magyarul beszélek) jóformán majdnem mindig csak azokat a tárgyakat* <T témákat> *kiv- kivéve, mi- ami a iskolával van kapcsolatba vagy a tanulással.*

Kommentár: Az adatközlő dominánsan magyar nyelvű családban él, a kommunikáció a magyar anyanyelvű szülők és a két gyerek között túlnyomórészt magyarul folyik. Az iskolával, a tanulással, tehát a fiatal munkahelyével kapcsolatban azonban csehre vált a család, kétnyelvű tehát a magyar dominanciájával. Szűkebb és tágabb családján kívül azonban egyetlen embert tud megnevezni, akivel alkalmanként találkozik, s akivel magyarul kommunikál.

Gy/1: *(itthon mindig magyarul beszélünk,) Hogyha a nagyapám nincs itt a közelben, mer ő nem tud, kicsit érti a (magyar) nyelvet. (testvéreimmel) Nem mindig, dee szoktunk magyarul, (..) hogyha mondjuk jön valaki és csehül beszél, akkor aztán fojtatjuk csehül a beszédet, (..) aztán megint áttérünk (a magyarra).*

... (meséket szoktam hallgatni) Főleg magyarul, mer anyu (.) Ádámkának (.) magyarul szokta olvasni vagy Eszternek. ... Ha az iskolában valamiről van <ha az iskolával kapcsolatban van valamiről> *szó, akkor csehül persze. (barátnőm, akivel magyarul beszélek) Vácott van egy, Ö apunak valami volt osztálytársának a lánya, ... (vele szoktunk találkozni évente) kétszer-háromszor.*

Kommentár: A 13 éves adatközlő családja kétnyelvű ugyan, de kommunikációjuk nyelve dominánsan a magyar. Ahogy az interjú többi részéből kiderül, csak apja anyanyelve magyar, anyja cseh anyanyelvű, akinek a családjában, ősei között azonban volt magyar. A szülők mindegyike Budapesten járt egyetemre, az anya itt tanult meg magyarul. Otthon következetesen magyarul beszélnek, a szülők nagy gondot fordítanak gyermekeik magyar nyelvű nevelésére. Csehre csak akkor váltanak az adatközlő szerint, ha ott van a cseh anyanyelvű, magyarul csak kicsit értő anyai nagyapa, illetve ha cseh nyelvű vendégük van, vagy a már a többi adatközlőnél is tapasztalt esetben, ha az iskoláról, a tanulásról van szó. A kirajzolódó kép szerint a szülők nem tartanak attól, hogy az otthoni magyar beszéd hátrányba hozná gyermekeiket. A családon kívül az adatközlőnek Csehországban nincs lehetősége magyarul beszélni.

Gy/3: *Anyukával sokszor és apukával is (magyarul beszélek). ... Testvéremmel (.) avval is (..) mindig. (anyukával akkor beszélek csehül) Ha van nekem házi feladat;* <van házi feladatom>*, ... (itt Hrádecben olyan ember, akivel magyarul szoktam beszélni) Nem nagyon (van). (az a bácsi, aki ma jött hozzánk) Avval (..) magyarul. (Prágában a klubban szoktam magyarul beszélni.)*

Kommentár: A szűkszavú adatközlő gyakran válaszolt a kérdésekre csupán *igen*nel és *nem*mel, ezért volt szükséges a kérdések alapján a szokásosnál többször kiegészíteni feleletét. Válaszaiból ugyanaz a kép rajzolódik ki, mint édesanyjáéból (**M**) és testvéréből (**L**): a dominánsan magyar nyelvű, de a környezet hatására (iskola) a cseh nyelvet is használó, egyébként teljesen magyar anyanyelvű család képe.

Kérdés: *Szokott olvasni és írni magyarul/csehül?*

B: *(..) Mindég járt ide Magyarországról valami tiz évet az a Nők lapja, (..) Budapestről külték, ... most már nem. Azér mer mindig eltüntették itt a (.) póstán ... Cseh ujságot is olvasok. Ritmusz zsivota (:Rytmus života:). Azt ... irni szoktam magyarul ... levelet (..) (képeslapot) karácsonra, husvétra, névnapra, ... Könyvet azt nem szeretek olvasni, ... magyart se. ... Csehül nem (írok).*

Kommentár: Magyarul nem nagyon olvas, csehül magazinokat. Magyarul levelet, képeslapot ír, de csehül nem tanult meg írni, miután 21 éves korában került cseh nyelvterületre, s a nyelvet hallás, ill. olvasás útján tanulta meg.

E: *Bejövök csak valamit elolvasni, (..) attól is függ mijen könyvet találok, ami érdekel, mer nekem van otthon is több magyar könyvem, főleg a Jókai könyvei vannak meg (..) aztán (..) Petőfi, Ady meg ezek. Ugyhogy jobban szeretem a költeményeket olvasni, ugyhogy lehet az volt a szerencsém, hogy még*

tudok magyarul beszélni. ... Néha magyar, néha cseh könyvet (olvasok) (..) fölváltva. ... (magyar újságot olvastam) Amig meg tudtam szerezni az Új Szót, (..) de itt nincs más lehetőség. ... (cseh újság) Az mindennap megvan nálam (..) amióta visszaemlékszek a (:Právo:), az volt (:Rudé Právo:), ezt vásárolom és ezt olvasom. (..) (magyarul) Levelet (szoktam írni) a szüleimnek, (..) leirom, de nem tudom, hogy hejesen írtam, mer mondom némej szavakat vannak ott is szavak amiket másképp irják, mint ahogy én gondolom.

Kommentár: A nyelv passzív használatának egyik esete az olvasás: az adatközlő magyarul és csehül egyaránt rendszeresen olvas könyveket. A magyar könyvek olvasását önmaga emeli ki mint eszközt valamilyen szintű kommunikációs készség megőrzésére. Újságot azonban az utóbbi időben inkább csak csehül olvas. A mindennap használt cseh írás mellett tud magyarul is írni, de helyesírási ismeretek nélkül, ugyanis gyerekkorában csak három évig járt magyar iskolába, utána szlovákba. A levélírási alkalmak azonban a szülők halálával megszűntek, így az adatközlő számára gyakorlatilag megszűnt az írásbeli aktív kommunikáció lehetősége is.

M: *Én magyar könyveket olvasok (..) például Szilvásytól, Németh Lászlótól, Adyt olvastam, van pár könyvünk ... magyar ujságot vagy ijesmit (..) szoktunk venni Magyarországon. ... a Tükört (..) igen, az jár, ... irogatok leveleket, (..) (képeslapok) azok mennek mindig, aztán a szülőkhöz, ismerősökhöz, rokonokhoz itt-ott levél is megy, ... (üzenetet) magyarul is (..) csehül is (..) fele-fele ugy lehet mondani, ... a hejesirást is ugy ahogy, (.) Azt hiszem, hogy hogy van ojan sok cseh, aki nem ir ojan pontosan (.) csehül (mint én).*

Kommentár: Könyveket általában magyarul olvas az adatközlő, s olvassa a csehországi magyar kisebbség lapját, a Prágai Tükört is. Magyar írásos kommunikációja a levelezés, de a családi üzeneteket már mindkét nyelven írja. Büszke cseh írásának helyességére, különösen, hogy felnőtt korában és autodidakta módon tanulta meg.

O: *(magyarul olvasni) Szoktam, mikor a gyerekek kicsik voltak, és most is (.) jár a Prágai Tükör, (..) könyveim is vannak nagyon sok, amit már elolvastam és mostan (.) nincs idő, ... Irni mindig irok. Azt tudom, (.) nem felejtettem el az irást egyáltalán. ... Olvasni tudok (csehül), de irni is tudok, de nem tudom a (:gramatikát:), (.) sajnos ... (a helyesirást) no azt nem tudom. ... (Csehül) könyveket nem olvasok, könyveket egyáltalán nem, ... mint a Nők Lapját, ojan lapokat, (..) csak ezeket olvasom.*

Kommentár: Az adatközlő hosszabb lélegzetű írásokat (könyveket) magyarul olvas, és lapot is, a Prágai Tükört, csehül viszont női magazinokat. Magyarul még mindig jól ír, 26 év cseh környezetben élés után is, de csehül is tud írni, csak hibásan.

L: *(olvastam magyarul) Néha valamikor egy könyvet ami érdekelt, ... például Íti, a földönkívüli. (..) Aztán a Szinuhetet (.) Mika Waltaritól, az is magyarul vót,*

de azt már csak a felét olvastam magyarul, (..) másik felét már csehül olvastam (..) és aztán még egypár (.) Ö Tarzan-könyvet, (..) Anderzen-meséket, ... (újságot) nem, mer itt ugye nincs semmi, (..) de mikor elmegyek oda Szesztára az akkor ott rendesen <rendszeresen> *olvasom az Új Szót. ... (cseh újságot) Hát, hogyha találok itthon akkor (olvasok). ... (csehül azt olvastam,) Ami a kezem alá jött* <a kezembe került>. *(..) Bármit, de most az utóbbi időbe vagy azt ami kell az iskolába, (..) ezt a (.) Ö szcifi* <K *literaturát*> *vagy a fantaazia* <K *literaturát*>, *... (magyarul irni) Tudok ... legtöbbször ijen levelet vagy igy (szoktam írni). ... Nem ugy (megy), mind a csehbe, na. ... (a helyesírást) Valahogy magamtól (tanultam meg).*

Kommentár: A fiatal, 18 éves adatközlő dominánsan csehül olvas, magyarul inkább korábban és „kényszerből", ha a szünetben a nagyszüleinél unatkozott, és magyar könyvet talált. Nem okozna gondot neki a magyarul olvasás, de természetesebb a cseh olvasnivalók beszerzése (pl. újság). Írni is tud különösebb gond nélkül magyarul, de az a néhány levél, amit ír, elenyésző cseh írásbelisége mellett.

Gy/1: *(magyarul olvasni) Tudok, de inkább csehül szoktam. ... (könyvet) Olvastam Ö (.) egy-kettőt, de hát nem szoktam. ... A kisherceg. ... (magyar újságot olvastam) Keresztapám szokott nekünk hozni (..) Szlovákiából, (..) Hangkép vagy mi, (..) és akkor ott szoktak ijen popsztárokról meg ijenekről lenni, és azt szoktam olvasni. ... (írni magyarul akkor szoktam) Főleg ha Eszternek kell valamit, mer (.) szeret írni, (..) én mondom neki, mit írjon. (..) És aztán Ö (.) keresztapámmal az szokok levelezni, (..) úgy van, hogy leírom neki úgy, ahogyan gondolom, és aztán ő küldi, hogy hogy kell neki, amit ez jó vagy így* < hogyan kell, hogyan felel meg neki, ez jó stb. >.

Kommentár: A család tudatos törekvése ellenére, hogy a gyerekek (az adatközlő és testvérei) minél jobban benne éljenek a magyar nyelvű kultúrában, az adatközlő egyre kevesebbet olvas magyarul, bár az olvasás semmilyen nehézséget nem okoz neki. Írására ugyanez jellemző: az otthoni magyar nyelvű írás, illetve a levelezés kis részt foglal el írásos kommunikációjában.

Gy/3: *(magyarul olvasni) Csöppet (tudok). ... Van nekem egy könyv* <könyvem>*, és abba vannak ojan (.) na nem nagyon hosszúk, mesék, és abból olvastam. ... (magyarul írni is) Csöppet tudok. ... (csehül olvasni) Sszoktam (..) meséket. ... Olvasok (..) gyerekeknek újság* <gyerekeknek való újságot>.

Kommentár: Magyar olvasási és íráskészségét az adatközlő alacsonyra értékeli (bár a család szóbeli kommunikációja dominánsan magyar nyelvű), s ennek megfelelően nem is igen olvas vagy ír magyarul.

Kérdés: *Milyen nyelven szokott*
imádkozni
számolni
káromkodni?

B: *(imádkozni) Szoktam. Magyarul.*

Számolni is. Mindent magyarul.

(káromkodni) Szoktam ... magyarul.

Kommentár: Az idős adatközlő, aki máig nem sajátította el teljesen a cseh nyelvet, s a cseh társadalomtól viszonylag elszigetelve él (soha nem volt munkahelye), e három dolgot magyarul teszi, nyelvi automatizmusa tehát dominánsan magyar.

E: *(imádkozni) Nem (szoktam).*

Ha magyarul beszélek, akkor magyarul számolok, ha csehül akkor csehül számolok.

(káromkodni) Épp ugy (szoktam), mint a számolást.

Kommentár: A már inkább cseh nyelvű adatközlő bevallása szerint nála a fenti automatizmusok az éppen használt nyelvhez igazodnak.

M: *(imádkozni) Ritkán, de szoktam ... magyar (nyelven), csehül nem is tudok (..) vagy szlovákul se tudok, nem is tanultam.*

Inkább magyarul (számolok).

Az majdnem mindegy (, mijen nyelven káromkodom).

Kommentár: A nyelvhasználat gyakoriságát nézve inkább csehül kommunikáló adatközlő, akinek családi nyelve azonban dominánsan a magyar, megőrizte a magyar nyelvi automatizmusok dominanciáját.

O: *Magyar nyelven (imádkozom) (..) csehül nem tudok egyáltalán.*

Magyarul, (számolok) csak magyarul, (..) jön a magyar barátnőm, hogyan <D *olvasol>, hisz itt Csehországba vagy. Hát mondom nem baj, össze köll adni (.) három húsz meg három húsz ((nevet))*

(káromkodni) Azt nagyon megtanultam csehül, (..) mer ojan társaságba voltam, ahol ők inkább eztet tanították meg, mikor nem tudtam csehül.

Kommentár: Az adatközlő, aki 26 éve él cseh környezetben, férje cseh, gyerekeit egyáltalán nem tanította magyarul, a magyar nyelvi automatizmusokat feltűnően erősen őrzi (erre mutat anyanyelvjárási szókincsének használata is).

L: *(imádkozni) Nem (szoktam).*

(számolni) Hát, leginkább csehül, (..) (magyarul) tán még mikor kisebb vótam, mer akkor ugye még nem kellettek ezek a valami magas számok.

(ha káromkodnék,) Angolul (tenném).

Kommentár: Keveset tudunk meg az anyanyelv és a hivatalos nyelv közti viszonyról a nyelvi automatizmusok terén, hiszen van a kérdések között az adatközlő számára megválaszolhatatlan, és van egy nem releváns, tehát nehezen értékelhető válasza is. A számolás nyelve nála azonban életkorával és a feladat bonyolultságával együtt változott.

Gy/1: *(imádkozni) Szoktam ... magyarul, és hogyha csehül, akkor nem tudom tökéletesen és akkor mindig fejben magyarul mondom és akkor tudom mondani csehül me hasonló a szöveg. ... Járok most is (cseh hittanra).*

Hát csehül számolok.

Hát, ha otthon vagyok, akkor legtöbbször magyarul (káromkodok, de csehül is tudok).

Kommentár: Az anyanyelv és a többségi nyelv viszonya szinte tökéletes kiegyenlítettséget mutat, olyan kétnyelvűségét, amelyben egyik nyelv sem dominál.

Gy/3: *(imádkozni) szoktam ... magyar (.) nyelven. ... (csehül) Csöppet (tudok imádkozni)*

–

Cseh nyelven (káromkodnék).

Kommentár: A technikai okokból hiányosak a válaszok, de a meglevők szintén kiegyenlítettséget mutatnak. Itt is, és az előző adatközlőnél is figyelembe veendő az adatközlő fiatal kora (10, 13), ekkor – úgy látszik – a magyar családi nyelv helyét, legalábbis az automatizmusok szintjén, még nem vette át a cseh nyelv.

2.2.2. Az adatközlők saját magyar- és csehnyelv-tudásának értékelése

Kérdés: *Ha meg kellene határoznia, hogy mennyire tud magyarul/csehül, mit mondana?*

Tökéletesen, ugyanúgy, mint bárki Magyarországon/Csehországban.

Nagyon jól, de nem tökéletesen.

Elég jól.

Nem nagyon jól.

Alig.

B: *Mindig csak ugy mind a magyarországi magyar. ... Nem nagyon jól beszélek csehül, azér mer mindig a zöregasszonyok a állomáson ha valahova utazok megkérdezik (..) maga német asszony??*

Kommentár: Magyar beszédét tökéletesre értékeli, holott a valóságban érezhetők rajta a cseh interferencia jegyei, az azonban valóban igaz, hogy feltűnően friss, élő a beszéde. Cseh beszédét csak negyedik fokozatúnak értékeli, s elsősorban az ezt anyanyelvként beszélők véleménye alapján.

E: *Három négy között valami, (..) Én azt hiszem, hogy elég jól, (..) jobban beszélek csehül, mint magyarul (..) az egész életembe iskolába cseh iskolákba (jártam), első évbe szlovákul, aztán később csehül, itt élek negyven éve, tehát jobban beszélek csehül. (Tökéletesen, ugyanúgy, mint bárki, aki Csehországban született.) Igy. Nem kell tovább.*

Kommentár: Középső fokozatúnak ítéli magyar beszédét, reálisan. Ennél sokkal jobbra, tökéletesre értékeli cseh beszédét, mindezt a szlovák, ill. cseh iskoláknak, valamint annak tulajdonítja, hogy negyven éve él cseh környezetben.

M: *Én azt hiszem, hogy a második, (..) hogy minimum ennyi, biztos, (..) de a szókincsem biztos nem mérhető össze egy magyarországi (magyaréval). ... (a cseh esetében) Ugyanazt választom, mint a magyarba, (..) biztosan tökéletesebb, mint a magyar, de hogy száz százalék lenne, azt nem merem mondani. (..) Mer mer úgy megint csak azt mondom, hogy megint nincs iskolám, és én csak Ö magánuton tanultam csehül.*

Kommentár: Kissé szerénykedve tartja magyar beszédét csak nagyon jónak, hiszen utána azt mondja, hogy „minimum ennyi". Magyar beszédkészségének egyetlen hibájakét szókincsének szűkösségét nevezi meg, legalábbis a magyarországi magyarokéhoz képest. A csehet ugyancsak nagyon jónak tartja, de jobbnak, mint a magyart, azonban még ezt sem tökéletesnek. Az adatközlőnek magasak a nyelvhasználati igényei, s ismeri saját korlátait.

O: *Hát má most nem nagyon jó (a magyar beszédem), (..) inkább nem nagyon jó (.) úgy érzem magamon (.) sajnos, ... (a cseh beszédem) Az első, (úgy beszélem, mint) bárki aki Csehországban született, (..) nem mondja meg senki se, hogy nem vagyok én, vagyis magyar vagyok.*

Kommentár: Magyar beszédét túlzott szigorúsággal csak nem nagyon jónak tartja, és sajnálja ezt a helyzetet. Cseh beszédét pedig büszkén tartja tökéletesnek, különösen azt emeli ki, hogy nem veszik észre már cseh beszédén, hogy magyar.

L: *(magyarul) Hát szerintem az a harmadik (az elég jól), ... (csehül tökéletesen beszélek, ugyanúgy, mint bárki más, aki Csehországban született) Igen, igen. Sőt néha még tán jobban is, (..) pontosabb kifejezéseket tudok meg (..) bővebb szókincsem van már.*

Kommentár: Magyar beszédét – reálisan – már csak elég jónak ítéli, holott öt éves koráig csak magyarul beszélt, ezzel szemben a csehet annyira tökéletesnek, amely felülmúlja az anyanyelvi beszélők színvonalát is.

Gy/1: *(teljesen tudok csehül) Igen.*

Kommentár: Az interjúból sajnos kimaradt saját magyarnyelv-tudásának értékelése, a csehet azonban saját bevallása szerint tökéletesen tudja, annak ellenére, hogy a család otthoni nyelve szinte kizárólag a magyar.

Gy/3: *(magyarul) Elég jól (tudok) ... (csehül tökéletesen, ugyanúgy, mint bárki más, aki Csehországban született) Így.*

Kommentár: Az adatközlő közepesnek értékeli saját magyarnyelv-tudását, pedig gyakoriak nála az interferenciajelenségek, a hezitálás egy-egy szó kimondása előtt, és sokszor szívesen váltana át csehre, ebben csak az akadályozza meg, hogy tudja, a gyűjtő nem tud eléggé csehül.

2.2.3. A magyar és cseh nyelvhez való viszonyulás

Kérdés: *Igaznak vagy hamisnak találja a következő állításokat?*

A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek.

A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték.

B: *(A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek. Tehát szebben hangzik.) Igen (.) szebben ... (A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezen beszéltek) Igen, igen, (..) ugy van.*

Kommentár: Az idős adatközlő az objektívebb és a szubjektívebb választ váró kérdésre egyaránt igennel felelt: érzelmi kötődése a nyelvhez erős, s ezt nem is indokolja semmilyen racionális érveléssel.

E: *(A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek) Igen. (A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték) Főleg ezért. Igen, de (..) általában nekem a magyar nyelv jobban tetszik, mint akármelyik szláv nyelv, bár szerintem a cseh nyelv a legszebb a szláv nyelvek között.*

Kommentár: Az adatközlő szintén erősen kötődik anyanyelvéhez, de már némileg szétválasztja a racionális és az érzelmi választ, s ez utóbbit hangsúlyozza, miközben határozott lojalitást mutat a cseh nyelvvel szemben.

M: *(A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek) Nehéz megitélni, mer a maga módján mind a kettő nagyon szép nyelv, a csehnek is egy (..) dallamos hangzása van, de én mint magyarérzelmü azt mondom, hogy nekem szebb a magyar, de de de nem mondanám a csehre se, hogy nem szép. Mer talán ugyanolyan szép nyelv egy (.) itt élőnek vagy egy itteni születettnek. (A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték) Az is igaz, meg a magyar nyelvnek (.) szebb a szókincse, a csehnek gyönyörű a dallamossága ... De nekem közelebbi a magyar, és nekem nekem szebb a magyar nyelv, de de biztos ugyanojan szép a cseh is a csehnek..*

Kommentár: Az adatközlő szükségét látja, hogy – miközben a magyar nyelvhez érzelmileg erősen kötődik – a cseh szépségének lehetőségét hangsúlyozza az azt anyanyelvként beszélők számára, sőt dallamosságát mint jellemzőjét és mint erényét is említi a magyar szebb szókincsével párhuzamosan. Az elfogadás, az alkalmazkodókészség egyaránt bennük van a válaszokban.

O: *(A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek.) Az biztos hogy szebb ... (A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték.) Igen, ez is igaz, igen.*

Kommentár: Az adatközlő mindkét válasza azt bizonyítja, hogy anyanyelvéhez erősen kötődik, holott ő az, aki gyerekeit egyáltalán nem tanította meg magyarra.

L: *(A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek) Biztosan. Igaz. (A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték.) Igen.*

Kommentár: A fiatalember, annak ellenére, hogy kommunikációja dominánsan csehül folyik, mivel az ő korosztálya már nem annyira a családban, mint a barátokkal, diáktársakkal kommunikál, a magyar nyelvet racionális indoklás nélkül tartja szebbnek a csehnél, ő, aki pedig általában észérvekkel szokott indokolni.

Gy/1: *(A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek.) Hát nem biztos, (A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték.) Hát ez így biztos nem, (..) biztos nem tetszene nekem csak azér, hogy (.) hogy beszélték...*

Kommentár: Az adatközlő nem biztos benne, hogy a magyar szebb, mint a cseh, annak ellenére, hogy családi nyelve teljesebben magyar, mint bármely más adatközlőnek, és a szülei tudatosabban és következetesebben törekszenek a család magyar nyelvűségének színvonalára, mint bármelyik itt vizsgált család. Az érzelmi választ implikáló kérdésre határozottan nemmel felel, tehát a családi kapcsolatok miatt semmiképpen sem tartaná szépnek a magyar nyelvet, legfeljebb racionális okok miatt (amelyeket az interjú folyamán a magyar nyelv lágy hangzásáról el is mond, egyedül a vizsgált adatközlők közül). Az egyéb okokon kívül esetleg feltételezhető nála a család túlzott igényességének ellenhatása is.

Gy/3: *(A magyar nyelvnek, ha jól beszélik, szebb a hangzása, mint a csehnek.) Szebb.*

(A magyar nyelv azért tetszik nekem jobban, mert az emlékeim ehhez kötődnek, mert a szüleim és a nagyszüleim még ezt beszélték.) Nem.

Kommentár: Kommentár nélkül tartja egyértelműen szebbnek racionálisan és nem szebbnek érzelmi szempontból az adatközlő a magyar nyelvet. Feltűnő, hogy a második kérdésre csak a két gyerek adott határozottan nemleges választ. Esetleg elképzelhető, hogy ez a véleményük felnőttkorukban megváltozik.

3. Következtetések

Az irányított interjúk alapján végzett fenti elemzésből a bilingvizmus jellegének korosztályok szerinti változataival kapcsolatban, valamint a családi és nem családi kommunikáció nyelve/nyelvei kérdéskörben tudunk kérdéseket föltenni, és válaszolni rájuk. De arra is szolgál adatokkal, hogy a cseh iskolázottság hogyan járul hozzá a nyelvvesztésnek, ill. -váltásnak a gyorsaságához. Ezenkívül érint jelentős mennyiségű más kérdést is, mint pl. a nyelv használatának egyéb színtereit (barátok, rokonok, közösségi rendezvények, olvasás, írás), a két nyelvhez

való viszonyulást, a nyelvtudásukról adott önértékelést (mindkét nyelvvel kapcsolatban). A nyelvhasználati kérdőívek szociolingvisztikai módszerű elemzése alapján a következő megállapítások tehetők a Csehországban élő magyar nyelvi kisebbségről:

3.1. A nyelvvesztés tempója, akár egy egyén életén belül is az általános csehországi körülményeken (a munkahely, a cseh nyelvű iskola) kívül az egyén nyelvhasználati szokásaitól függ a leginkább, attól, hogy

milyen a család otthoni nyelve,

mennyire tartja a kapcsolatot magánéletében magyarul beszélőkkel, illetve a környezetében levő magyar nyelvű közösségekkel (az újabban szerveződni kezdő közösségi élet, rendezvények, találkozók stb.).

Ahol a család nyelve magyar (mindkét szülő magyar vagy tud magyarul) a második generáció is beszél még magyarul, bár kommunikációs kompetenciájuk erősen korlátozott. Az egyéni érdeklődés, a tudatos, egyéni vagy családi nyelvmegőrzés tehát nagy energiabefektetéssel eléri a gyermekek kétnyelvűségét, e kétnyelvűségben azonban általában a hivatalos nyelv dominál, és a kétnyelvű gyerekre, legalábbis a vizsgált interjúk szerint a magyar nyelvhez fűződő érzelmi viszony szempontjából nincs pozitív hatással a szülőknek a család kétnyelvűségére való törekvése.

A magyar nyelvű közösségekkel való kapcsolattartás mobilizálja a beszélőknek a csehországi körülmények között természetes módon egyre passzívabbá váló magyar nyelvtudását, de erre az interjúk tanúsága szerint inkább csak a prágai „bársonyos forradalom", 1989 óta van lehetőség. A baráti kapcsolatok ritkák, mivel a magyar nemzetiségűek teljesen szétszórtan élnek az országban, s a legutóbbi időkig, talán akkomodációs hajlamuk miatt, nem is igen keresték egymás társaságát.

A fenti kép a magyar kisebbség nyelvhasználati színtereit úgy mutatja, mint amelyekben a magyar nyelv legfeljebb az otthoni és/vagy a baráti, társasági beszédeseményekhez kötődik, de ott sem kizárólagosan. A kódváltás nemcsak akkor következik be, ha egy csak csehül tudó beszédpartner jelenik meg, hanem a témától is függ, hiszen az iskolai, munkahelyi dolgokat még a tiszta magyar családban is csehül beszélik meg, illetve a két magyarul is beszélő ismerős sokszor vált át beszélgetés közben – magyarnyelv-tudását elégtelennek tartva – csehre (vö. Kiss 1995: 67, 68).

3.2. A magyarnak mint emigráns és szétszórt kisebbségnek gyors a nyelvvesztési folyamata, általában lezajlik már a 2. generációnál, de a 3.-nál mindenképpen. Ezt bizonyítja, hogy 3. generációs magyarul beszélővel nem találkoztam adatközlőim között. A nemzedékek nem szükségszerűen, de általában egybeesnek az egyes korosztályokkal. Az idősek az első nemzedék tagjai, a középkorúak is, a fiatalok, illetve gyerekek pedig a második nemzedéké. A

nemzedékek közti különbség a vizsgált anyag alapján a következőképpen fogalmazható meg:

Az első nemzedék, amely cseh környezetbe került, nem felejti el anyanyelvét, bár a felejtésnek vannak fokozatai. Akiket erős családi szálak fűznek még a szlovákiai magyarokhoz és/vagy akiknek házastársa is magyar nemzetiségű, többé-kevésbé őrzik az áttelepülésük idejére jellemző ottani nyelvállapotot, s az anyanyelvükhöz való pozitív viszonyulást is. Ezek közül a személyek közül többen még magyar iskolába jártak, olvasnak magyarul, s különösen ha vannak magyarországi kapcsolataik is, fejlett és viszonylag mobil magyar beszéd- és íráskészséggel rendelkeznek. Ezek az inkább az értelmiségi réteghez tartozó személyek tanítják meg leginkább gyermekeiket magyarra. Ha azonban az első nemzedék tagjának már nem élnek közeli rokonai Szlovákiában és/vagy nem magyar a házastársa, illetve magányos és/vagy nem járt Szlovákiában magyar iskolába (nem ír és olvas rendszeresen magyarul és/vagy nincsenek magyarországi kapcsolatai), azt az anyanyelvi állapotot őrzi, amely szlovákiai magyar nyelvjárására volt jellemző, de gyakorlás hiányában ez is nehezen mobilizálható, mindenképpen megmerevedik, a nyelv változásait nem követi, s gyermekei általában egyáltalán nem beszélnek vagy értenek magyarul.

A vizsgált interjúk alanyai kritikusan és reálisan értékelik saját magyarnyelvtudásukat, s beszédkészségük fakulását sajnálják ugyan, de a cseh nyelvhez való általában ugyancsak pozitív viszonyulásuk a többségi néppel és nyelvvel együttműködő magatartásra utal. De mivel ez az együttműködés egyben alkalmazkodást is jelent, mégpedig a magyar nyelvűekét a többségi nyelvűekéhez, aszimmetrikus akkomodáció jön létre, többek között a magyar nyelvűek jelentéktelen számaránya (a lakosság fél százaléka) miatt is, de talán a többségi politikának és közvéleménynek a másságot nehezen tűrő magatartása következtében is (vö. Bartha 1999: 98–105). A csehországi magyar kisebbség különösen korábban kerülte a saját nyelven való kommunikálást, különféle okokra hivatkozva többségük ma sem keresi rá az alkalmat, így túlnyomórészt a domináns csoport nyelvén érintkezik, ez pedig „egyenes út a nyelvcseréhez" (Bartha 1995:39).

A második nemzedék már vagy egyáltalán nem tanult meg magyarul, hiszen a vegyes családokban nagyon ritkán fordul elő a magyar nyelv otthoni használata, vagy gyerekkorában elsajátíthatta a nyelvet a nagyszülőknél Szlovákiában, esetleg a szülei tanították meg magyarul. Cseh gyerekközösségbe kerülve azonban nagyrészt elfelejti, mert iskolás korában „érvényesülési" vagy kényelmi okokból a szülők is egyre ritkábban beszélnek vele magyarul, s nyelvtudása inkább csupán passzívvá válik. A legjobban természetesen azok beszélik a magyart a második nemzedékből, akiknek mindkét szülője magyar, s otthoni nyelvük is az. De bármelyik csoportba tartozzék is a második nemzedék tagja, nem jár(t) magyar általános és középiskolába, hiszen erre lehetősége nincs (nem volt), így a magyar nyelvnek mindenképpen egy alacsonyabb igényszintű, in-

kább familiáris érintkezésben szokásos használatát ismeri csak, ezt is legtöbbször provinciális (szlovákiai magyar nyelvjárási) szinten. Nem ismeri tehát sem a köznyelvi normát (normákat), elvontabb gondolatok kifejezésére vagy magasabb igényszintű nyelvhasználatra elégtelen a kifejezőeszköz-készlete, írni és olvasni pedig vagy nem, vagy csak kevéssé tud, s talán éppen ezek miatt az okok miatt kerüli is a magyar kommunikációt. A domináns csoporttal való együttműködés e generáció tagjainál már olyan erős, hogy a magyar nyelvhez való érzelmi viszonyulásuk sokszor negatív, és néha szinte tehernek érzik azt, hogy magyarul is tudnak.

Az ugrásszerűen bekövetkező, gyors nyelvvesztés miatt az első és a magyarul még tudó második generáció tagjain figyelhetők meg a cseh nyelvi interferencia jegyei, fonetikai, grammatikai és lexikai szinten egyaránt. Ezeknek részletesebb vizsgálata azonban nem volt ennek az elemzésnek feladata.

Hivatkozások

Bartha Csilla (1995), Nyelvcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kisebbség vizsgálatához. In: Kassai Ilona (szerk.), Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 37–47.

Bartha Csilla (1999), A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Hašová, Lucie (1995), Vybrané aspekty komunikace v multilingvním prostředí – kézirat

Hašová, Lucie (1996), Z výzkumu jazykové situace v Nejdku u Karlových Varů. Časopis pro moderní filologii, 78, 2: 88–96.

Kiss Jenő (1995), Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Kontra Miklós (1992), Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

Nekvapil, Jiří (1993), Kontaktsprachen und Minderheiten in der Tschechischen Republik: Versuch einer enzyklopädischen Zusammenfassung. Universität Bielefeld, Bielefeld.

Sadílek, Petr – Csémy Tamás (1993), Maďaři v České republice – Magyarok a Cseh Köztársaságban 1918–1992. Svaz Maďarů žijících v českých zemích – Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, Praha.